

Михайло Якубович

«ЛІВА» ІСЛАМСЬКА ФІЛОСОФІЯ.

Bloch, Ernst (2019). *Avicenna and the Aristotelian Left*. Translated by Loren Goldman and Peter Thompson. New York: Columbia University Press.

Готуючи свого часу статтю про кримського представника ісламської філософії Ібрагіма аль-Кирімі (пом. 1593 р.), який цитував досить контроверсійне листування двох мислителів середньовіччя, Ібн Сіні (Авіценни) й Абу ль-Хайра, подивувався тезі про те, що ці листи були «формою спілкування філософа з ісмаїлітами та *лівими* суфістами (курсив наш)» [Карпушин 1985: 75]. Виглядає, що радянська історія філософії, яка звісно, розглядала чимало містичних рухів середньовіччя як мотивованих політичними й економічними чинниками, визначала «неортодоксальний» суфізм, «еретичний» для ісламу, саме як «лівий». Коріння цієї тези, утім, варто шукати не в дослідженнях радянських авторів (яким, усе ж, варто віддати належне за чимало прекрасних перекладів філософської літератури з арабської, від Аль-Кінді до Ібн Хальдуна), а в праці Ернста Блоха (1885–1977), зокрема його німецькомовній монографії “*Avicenna und die aristotelische Linke*” («Авіценна і лівий аристотелізм»), виданої в 1949 році в Ляйпцизі. Постать знаного історика філософії й теоретика неомарксизму, здається, не дуже відома в Україні, як і спадщина багатьох інших лівих авторів ХХ ст., певно, за винятком двох книг Гербера Маркузе й ще деяких доробків. І ось, англомовний переклад 2019 року, та ще в супроводі непоганої вступної статті, «вдихнув нове життя» в уже призабутий нарис Блоха, хай невеликий за обсягом (трохи більше 100 стор. разом із бібліографією), але стилістично смий за змістом.

Цікаве передусім те, що випускник Мюнхенського й Вюрцбурзького університетів, який належить до покоління Бертольда Брехта, Вальтера Беняміна й Теодора Адорно, досить глибоко «вчитався» в ісламську філософську традицію, нехай і через доступні на той час переклади європейськими мовами. Посівши кафедру філософії в Ляйпцизькому університеті після переїзду зі США до НДР, наприкінці 40-х – початку 50-х років, Блох, певно, був на злеті місцевої слави, а тому публікація дослідження авіценізму стала хай не і виданням «програмної праці», але принаймні чимось досить значним у пропагандистському сенсі. Чи не завдяки цьому книга вийшла ще раз у Берліні (1952). І хоча після втечі до Західної Німеччини й активного творчого періоду в Університеті Тюбінгена Блох більше не видавав спеціальних розвідок на тему мусльманської культури, не лише його метод, але і його оцінки філософської спадщини

© М. Якубович, 2021

Авіценни залишили деякий слід в європейській філософії. Принаймні, не так багато «нових лівих» зверталися до середньовічних мудреців Сходу.

Чим сьогодні цікава книга Блоха й, головне, чим вона важлива для розуміння Авіценни та традиції авіценізму? Саме філософська доктрина Блоха, який у своєму лівому герменевтизмі формулював ідею утопізму як чогось, що «поки-ще-не-існує», і відповідно, рушія людської надії, передбачала, що ключова різниця між потенційним і актуальним антропним буттям описується саме ентелехією Аристотеля. Дійсність для Блоха, власне, це те, що постійно знаходиться «в процесі постання» (р. xiv)¹, як слушно відзначають автори передмови, і тому ключем до діалектики суспільних процесів можна вважати «те, що вважається можливим» і те, «що може стати можливим». Десь у цьому зрізі, виходячи з концепції Блоха, і зависла уся світова філософська традиція. Але в чому ж полягає «лівизна» середньовічного Авіценни?

По-перше, не без впливу Ернеста Ренана й інших «романтичних» орієнталістів, Блох розглядає середньовічний Схід як двоскладовий. Прикметник «правий» при цьому позначає, у певному сенсі, політичний і клерикальний абсолютизм, «лівий» – усе, що його дезінтегрує. Простіше кажучи, аристотелізм, до якого, не без впливу християнства, додали «порцію» неоплатонізму, для Блоха стає «церковним» і тому «правим», у той час як «не-церковний», зокрема мусульманський, «лівим». У принципі, і сам мусульманський рух із його «умматизмом» (себто першістю глобальної безпомилкової громади над індивідом), який американський мислитель Ісмаїл Раджі аль-Фарукі вважав одним із принципів ісламського єдинобожжя [Аль-Фарукі: 2016: 189-190], не так уже й складно порівняти з пролетаріатом, але Блох іде набагато далі. Для нього Авіценна, поряд із Аверроесом, звершили такий собі філософський подвиг, приписавши абсолютно всім людям власну частку в активному розумі, а не лишивши її прерогативою тільки «духовних» еліт. Так само й у питаннях форми й матерії «лівий» аристотелізм, представлений Авіценною, розглядав творчу здатність людини як «активного агента» з «оформлення» матеріального світу, а не лише як факт еманатичного дарування форм «згори». Попри те, що самі пояснення Блоха дещо губляться на тлі ре-інтерпретованих латинських перекладів Авіценни, видається, що оригінальна доктрина поділу буття на «зовнішне» й «розумове», а також, що найголовніше, відмінності між самістю й буттям, дозволяють і таке прочитання. Справді, для Авіценни, наприклад, відповідь на питання «що це?» не тотожна тезі про те, «існує це чи ні»; чому би перше не порівняти з блохівським «можливим потенційним» і «можливим актуально»? Людина може жити самостям, які існуюватимуть лише в її уяві, але навіть позбавлені буття «зовнішнього», вони будуть не менш важливими для буття «уявного». Проте ця, радше гайдегеріанська, перспектива залишається в Блоха не більше, аніж прописаною між рядків, оскільки для нього куди важливіший, назвемо це так, «онтологічний матеріалізм». Ідея «процвітання» матерії, яку Блох побачив у Авіценни, розглядається ним як викладена «у не-християнській манері» (р. 3) і пов'язується, серед іншого, із біографією самого Авіценни. З одного боку, це типове марксистське бачення класового походження як одного з найвизначальніших чинників, з іншого – радше неприховане протиставлення науки й релігії: «Ібн Сіна був лікарем, а не ченцем. У нього було так само мало від ченця, як у інших примітних ісламських мислителів, що жили цим світом і думали науково» (ibid.). Та й сам мусульманський

¹ Посилання на рецензоване видання [Bloch 2019] подаватимуться в круглих дужках із зазначенням номеру сторінки після скорочення р., без прізвища автора і року.

світ, уважає Блох, «ґрунтується на зовсім інших підставах, аніж європейське Середньовіччя: на глобальних купцях, розквітлому виробничому секторі, багатій системі торгівлі, а не напівдиким фортецям, малозначимих містах чи монастирях» (р. 4). Ці тези, які нагадують образ Сходу в німецькому романтизмі часів Гете, можливо, і не позбавлені логіки, якщо йдеться про VIII чи IX ст.. Блох, утім, із посиланням на Гумбольдта, приписує саме арабам відкриття експерименту як наукового методу, мало цікавого грекам і ранньосередньовічним європейцям. Та й навіть синтез науки й релігії в ісламі, на його думку, був досить вдалим: начебто Авіценна й Аверроес уважали найвищою інкарнацією людського духу не Мухаммада, а Арістотеля (р. 8-9). Імовірно, це данина доктрині «імітації» (араб. *махака*) релігією філософських істин, себто представлення «чистої аподиктики» в різних «доступних народів» риторичних формах, образах і символах, на чому наполягав іще аль-Фарабі. Тому свої міркування щодо авіценнівського бачення Арістотеля Блох постійно «розбавляє» критикою релігії, мовляв, Авіценна від свого «натуралістичного світла» перетворив релігію на засіб «морального вдосконалення» (improvement).

Узагалі, дещо специфічний стиль Блоха, його показний міфологізм, який, за справедливою заувагою перекладачів, часто звучить дещо важко навіть для німецькомовного читача (р. iii), залишає чимало питань, відповісти на які може лише той, хто глибше обізнаний із філософією самого автора.

У цілому ж, на нашу думку, книга досі цінна в трьох основних напрямках. Так, між книгою Блоха і, скажімо, «Авіценною і арістотелівською традицією» Дімітрі Гутаса (особливо другим видання 2014 року [Gutas 2014]) величезна дослідницька прірва, але й сам Блох визнавав, що його нарис радше філософський, аніж історико-філософський в «канонічному» сенсі цього слова, себто відчитці оригіналів, реконструкції біографій та ін. По-перше, і це чи не найголовніше, Блох показав, що мусульманська філософія, особливо прочитання Арістотеля Авіценною, як і арістотелевські концепти форми, матерії і буття, можуть бути заново перевідкриті сучасними європейськими мислителями, і навіть стати точкою відліку для нових концепцій. Звісно, Блох працював із латиномовними перекладами, далекими від оригіналів (як на XXI століття), занадто наближав дещо «неоплатоністичного» Авіценну до радше «чистого» арістотеліка Аверроеса, проте спромігся гідно оцінити оригінальність обох. По-друге, Блох слідкував і за тим, як вивчали Авіценну потім, згадав деякі напрацювання часів раннього модерну й навіть викладання ісламської філософії в Єгипті XIX ст. (р. 34). Цікаво було б його логіку «лівого» й «правого» авіценізму покласти на рецепцію Авіценни в дискурсивному богослів'ї (*калямі*): ця ж традиція після аль-Газалі, якого згадає і Блох, виглядає дуже «правою», а ось до «лівих», себто критиків і деконструкторів, можна записати османських мислителів XVIII ст., серед яких був і вихідець із України Мухаммад аль-Аккірмані. По-третє, на фоні того, як мусульманський світ в цілому асоціюється зі спіритуалізмом (від містицизму до ісламізму), будь-яке слово на захист мусульманського раціоналізму, навіть добре забуте, але в блохівському сенсі «нове», безперечно важливе. Так, ісламська інтелектуальна культура має інші підстави й співвідношення раціонального й ірраціонального, але певна межа, нехай гнучка й часто невизначена, усе ж існує. Тому досвід Блоха, безперечно, буде цікавий і корисний як початківцю в справах ісламської філософії, так і вправному в цій галузі читачу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Аль-Фаруқи, І. Р. (2016). *Ат-Таухід уа мадамінгу фі ль-Фікр уа ль-Хайя*. Herndon: International Institute of Islamic Thought.
- Карпушин, В. (1985). *Философия и история культуры*. Москва: Наука.
- Bloch, E. (2019). *Avicenna and the Aristotelian Left*. (L. Goldman, & P. Thompson, Trans.). New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/bloc17534>
- Gutas, D. (2014). *Avicenna and the Aristotelian tradition. Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004262072>

Одержано 9.10.2020

REFERENCES

- Al-Faruqi, Ismail Raji (2016). *The Monotheism: its Role in Ideology and Life*. [In Arabic]. Herndon: International Institute of Islamic Thought.
- Bloch, E. (2019). *Avicenna and the Aristotelian Left*. (L. Goldman, & P. Thompson, Trans.). New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/bloc17534>
- Gutas, D. (2014). *Avicenna and the Aristotelian tradition. Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004262072>
- Karpushyn, V. (1985). *Philosophy and History of Culture*. [In Russian]. Moscow: Nauka.

Received 9.10.2020

Mykhaylo Yakubovych

“Left” Islamic Philosophy

Review of Bloch, Ernst. (2019). *Avicenna and the Aristotelian Left*. Translated by Loren Goldman and Peter Thompson. New York: Columbia University Press.

Михайло Якубович

«Ліва» ісламська філософія

Огляд: Bloch, Ernst. (2019). *Avicenna and the Aristotelian Left*. Translated by Loren Goldman and Peter Thompson. New York: Columbia University Press.

Mykhaylo Yakubovych, PhD, research fellow, Oriental Studies Department, Faculty of Philosophy, Freiburg University.

Михайло Якубович, кандидат історичних наук, дослідник, семінар східних студій, факультет філософії університету Фрайбурга.

e-mail: mykhaylo.yakubovych@orient.uni-freiburg.de
